

Mogućnosti uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj

STRUČNI RAD

Ivan Kožić*
Josip Mikulić**

Sažetak

Polazeći od pretpostavke da je turizam danas značajan segment hrvatskog gospodarstva, dok bi se u budućnosti – prvenstveno s obzirom na ekološki aspekt – mogao pretvoriti u prijetnju i ograničenje ukupnom gospodarskom rastu i razvoju, u radu se ispituju mogućnosti uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj. Ukratko su prikazani relevantni međunarodni metodološki okviri, analizirani su postojeći izvori statističkih podataka u Hrvatskoj te je ocijenjena njihova primjerenost za uspostavu sustava pokazatelja. Dane su i preporuke za konkretnu izgradnju sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj.

Ključne riječi: održivost, turizam, Hrvatska
JEL klasifikacija: Q01, Q26, Q56

* Ivan Kožić, asistent, Institut za turizam, Zagreb, e-mail: ivan.kozic@iztzg.hr.

** Josip Mikulić, viši asistent, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet,
e-mail: imikulic@efzg.hr.

1. Uvod

Rastuća svijest i briga razvijenih zemalja o štetnim posljedicama ubrzane industrijalizacije na ljudsko okruženje rezultirale su nastankom koncepta održivog razvoja. Afirmaciji ovog koncepta u političkim, gospodarskim, akademskim i općedruštvenim krugovima pridonijeli su Ujedinjeni narodi (UN) koji su 1983. godine osnovali i prvi puta sazvali opću skupštinu Svjetske komisije za okoliš i razvoj (*World Commission on Environment and Development*, WCED). Zaključci rasprava kao i preporuke svjetskim liderima sažeti su u dokumentu «Naša zajednička budućnost» (*Our Common Future*), svojevrsnom razvojno-ekološkom manifestu, u kojem se održivi razvoj definira kao razvoj kojim se zadovoljavaju potrebe sadašnjih generacija, a da se pritom ne dovodi u pitanje mogućnost zadovoljenja potreba budućih generacija (WCED, 1987: 43).

S obzirom na to da se WCED nije eksplicitno osvrtao na turizam kao podstavak ukupnog gospodarskog sustava, koncept održivosti turizma nastaje tek mnogo godina kasnije. Najpoznatija definicija održivog turizma je ona Svjetske turističke organizacije (*United Nations World Tourism Organization*, UNWTO) koja ga, u skladu s općim konceptom održivosti, definira kao turizam koji zadovoljava potrebe turista i receptivnih regija u sadašnjosti, pri čemu se čuvaju i unapređuju mogućnosti za budućnost (UNWTO, 1998: 21). Tri sastavna stupa, odnosno dimenzije održivosti, kako općeg gospodarskog tako i turističkog razvoja pritom su ekološka, društvena i ekonomska održivost, a održivim turizmom može se smatrati samo onaj koji ima sve tri dimenzije istodobno, tj. koji ne degradira prirodnu i kulturnu resursnu osnovu, koji nije u koliziji s potrebama i željama lokalnog stanovništva, niti samih turista, ali koji također jamči i razuman povrat na uložena sredstva.

Unatoč važnosti koncepta održivosti turizma, odnosno održivog turizma, u literaturi ne postoji jedinstvena definicija tog koncepta, već se u različitim radovima može pronaći velik broj sadržajno različitih definicija (Butler, 1999). Tako je u mnogim definicijama održivog turizma stavljen disproporcionalno snažan naglasak na jednu od navedene tri dimenzije, prije

potreba za sustavnim praćenjem održivosti turizma. Tu potrebu dodatno potencira činjenica da probijanje praga održivosti u kratkom roku ne mora nužno biti vidljivo. Neodrživi razvoj se tako u sadašnjosti može odvijati nezapaženo, a čak može polučiti i određene pozitivne učinke u kratkom i srednjem roku, maskirajući potencijalno štetne implikacije za budućnost. Primjerice, za očekivati je da bi intenzivna izgradnja smještajnih kapaciteta apartmanizacijom obalnih područja rezultirala poboljšanjem ekonomskih učinaka u kratkom roku. Međutim, jasno je također da bi se time nepovratno uništio prirodni resurs, što bi moglo ugroziti ekološku i društvenu ravnotežu. Takav bi proces u srednjem i dugom roku mogao polučiti učinak bumeranga te štetno djelovati na ekonomsku održivost zbog narušene konkurentnosti na međunarodnom tržištu uslijed umanjene atraktivnosti destinacije.

Zbog velike potrebe za praćenjem održivosti turizma u Hrvatskoj, cilj je ovog rada napraviti prvi korak, odnosno ispitati mogućnosti uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj. U tu svrhu se u radu najprije daje pregled najznačajnijih međunarodnih metodoloških okvira za razvoj sustava pokazatelja održivosti turizma. Zatim se analiziraju izvori statističkih podataka te njihova dostatnost za uspostavu sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj. Na kraju se daju smjernice i preporuke za implementaciju takvog sustava u praksi.

2. Pregled međunarodnih metodoloških okvira

Od početka 1990-ih godina razne međunarodne organizacije, akademske institucije i vladine agencije rade na razvoju sustava pokazatelja održivosti, kako općenito gospodarskog tako i turističkog razvoja. Danas se u literaturi može naći razmjerno velik broj primjera sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma s detaljnim opisom primijenjene metodologije. Većina se tih primjera znatno oslanja na metodologiju Svjetske turističke organizacije te je stoga najprije dan njezin kratki prikaz. Osim metodologije UNWTO-a, u ovom je dijelu rada ukratko prikazana i metodologija

I) Inicijalna faza istraživanja i organiziranja

Korak 1: Definiranje (opis) destinacije

Korak 2: Primjena participativnog procesa (uključivanje svih dionika)

Korak 3: Identifikacija turističke imovine i rizika (destinacije)

Korak 4: Dugoročna vizija (turističkog razvoja) destinacije

II) Faza razvoja pokazatelja

Korak 5: Izbor prioriteta i pitanja (turističke) politike (destinacije)

Korak 6: Identifikacija željenih pokazatelja

Korak 7: Pregled izvora podataka

Korak 8: Postupci selekcije (podataka i pokazatelja)

III) Faza implementacije

Korak 9: Vrednovanje izvedbenih postupaka (odabir najadekvatnijih rješenja)

Korak 10: Prikupljanje i analiza podataka

Korak 11: Odgovornost i komuniciranje (svih sudionika)

Korak 12: Praćenje i vrednovanje primjene pokazatelja

Osim detaljnog opisa same metodologije, UNWTO (2004) analizira i pedesetak značajnih tema, odnosno problema održivog razvoja turizma. Uz svaku temu su na konceptualnoj razini predloženi i pokazatelji, a lista osnovnih pokazatelja, koji su općenito relevantni, prikazana je u tablici 1.

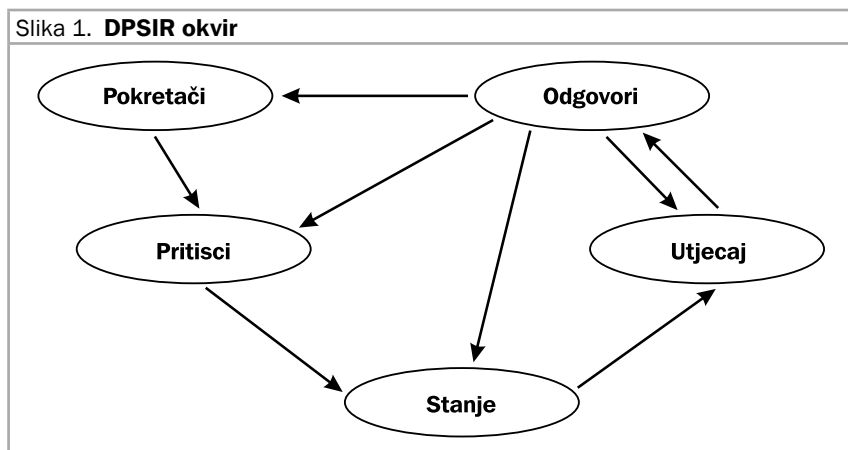
UNWTO-ovu metodologiju i pokazatelje treba shvatiti kao značajan pionirski pothvat u razvoju sustava pokazatelja održivosti turizma. Prvotna namjera te inicijative bila je izgradnja univerzalno primjenjivog sustava pokazatelja koji bi se mogao koristiti za bilo koju turističku destinaciju u bilo kojem dijelu svijeta. Iako taj proces još uvijek nije u potpunosti završen, metodologija i osnovni pokazatelji UNWTO-a mogu poslužiti kao polazište bilo kojem nacionalnom, regionalnom ili lokalnom projektu razvoja sustava pokazatelja održivosti turizma.

Tablica 1. UNWTO: osnovni pokazatelji održivosti turizma	
Tema	Osnovni pokazatelj(i)
Zadovoljstvo lokalnog stanovništva turizmom	Razina zadovoljstva lokalnog stanovništva turizmom (anketa)
Učinci turizma na lokalnu zajednicu	Omjer broja turista i lokalnih stanovnika (prosječno i u vrhu sezone po danu)
	Postotak lokalnog stanovništva koje vjeruje da turizam može pomoći u izgradnji infrastrukture i pružanju novih usluga (anketa)
	Broj i kapacitet društvenih usluga raspoloživih lokalnoj zajednici (postotak usluga koji se može pripisati turizmu)
Održavanje zadovoljstva turista	Razina zadovoljstva posjetitelja (anketa)
	Percepcija dobivene vrijednosti za novac (anketa)
	Postotak povrataka turista
Sezonalnost turizma	Dolasci turista po mjesecima i tromjesečjima
	Stopa popunjenosti registriranog (službenog) smještaja po mjesecima (vrh sezone u odnosu na vansezonsko razdoblje) i postotak ukupne popunjenosti u najpopunjelijem tromjesečju ili mjesecu
	Postotak poduzeća koja rade cijelu godinu
	Ukupan broj i postotak radnih mjesta u turizmu koja su otvorena cijele godine (u odnosu na privremena radna mjesta, otvorena samo tijekom sezone)
Gospodarske koristi od turizma	Ukupan broj lokalnih stanovnika (i omjer muškaraca i žena) zaposlenih u turizmu (kao i omjer turističke i ukupne zaposlenosti)
	Prihodi generirani turizmom kao postotak ukupnih prihoda generiranih u lokalnoj zajednici
Upravljanje energijom	Potrošnja energije po stanovniku iz svih raspoloživih izvora (ukupno i u turizmu po osobi po danu)
	Postotak poduzeća koja sudjeluju u programima očuvanja energije ili primjenjuju politike i tehnike štednje energije
	Postotak potrošnje energije iz obnovljivih izvora (na razini destinacije i na razini poduzeća)
Raspoloživost i očuvanje vode	Potrošnja vode (ukupni obujam i u litrama dnevno po turistu)
	Ušteda vode (postotak smanjene potrošnje ili reciklirane vode)
Kakvoća pitke vode	Postotak turističkih poduzeća čija voda za piće zadovoljava međunarodne standarde
	Učestalost zaraza koje su uzrokovane pijenjem vode (broj/postotak posjetitelja koji izvještavaju da su imali tegoba uzrokovanih zarazom tijekom boravka)
Postupanje s otpadnim vodama iz domaćinstva	Postotak otpadnih voda iz domaćinstva koji se zbrinjava (na primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj razini)
	Postotak turističkih poduzeća (ili smještajnih objekata) koji su uključeni u sustav zbrinjavanja otpadnih voda
Upravljanje krutim otpadom (smećem)	Količina smeća koja se proizvodi u destinaciji (mjesečno, u tonama)
	Omjer volumena recikliranog smeća u m ³ i ukupnog obujma smeća (specificirano prema različitim oblicima)
	Broj kontejnera za smeće na javnim površinama
Kontrola razvoja	Postojanje procesa planiranja razvoja ili upotrebe zemljišta, uključujući turizam
	Postotak površine koja se kontrolira (gustoća, prostorni razmještaj itd.)
Kontroliranje intenziteta turizma	Ukupan broj turističkih dolazaka (prosječno, mjesečno, u vrhu sezone)
	Broj turista po m ² (plaže ili neke druge turističke atrakcije) te po km ² destinacije (prosječni broj i prosjek u vrhu sezone)

Izvor: UNWTO (2004).

Za zemlje tzv. europskog kruga, koji čine članice Europske unije te zemlje koje namjeravaju stupiti u njezino članstvo ili su s Unijom povezane bliskim političko-gospodarskim vezama, posebno su važne preporuke institucija EU-a. Pritom naročito treba izdvojiti dva primjera, listu pokazatelja održivosti turizma Statističkog ureda Europske unije i listu pokazatelja održivosti turizma Skupine za održivi turizam Europske komisije. Obje liste su objavljene sredinom 2000-ih godina (Eurostat 2006a, 2006b; TSG, 2007). Budući da se obje u relativno velikoj mjeri oslanjaju na metodologiju Europske agencije za okoliš, u nastavku se daje kratki opis njezinog teorijsko-metodološkog okvira za uspostavu sustava pokazatelja održivosti.

Teorijsko-metodološka osnova za uspostavu sustava pokazatelja održivosti turizma koju preporučuje Europska agencija za okoliš nosi naziv DPSIR okvir. Kratica je to punog naziva *Drivers-Pressures-State-Impact-Responses* (pokretači, pritisci, stanje, utjecaj, odgovori). Valja spomenuti da se zapravo radi o proširenom *Pressures-State-Responses* modelu (pritisci, stanje, odgovori), koji su izvorno razvili stručnjaci Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, OECD). DPSIR okvir u suštini predstavlja sustavni prikaz interakcije ljudi i okoliša te je vrlo koristan za opis odnosa između uzroka i posljedica problema koji pri toj interakciji nastaju (EEA, 1999). Grafički prikaz DPSIR okvira dan je na slici 1.

Izvor: EEA (1999).

Pokretači su prateće pojave i posljedice društvenog i gospodarskog razvoja koje stvaraju *pritiske* na okoliš čije se *stanje* mijenja, zbog čega dolazi do negativnih *utjecaja* na zdravlje ljudi i ekosustave što u konačnici zahtijeva *odgovore* društva. Ti odgovori društva onda povratno utječu kako na pokretače tako i na pritiske, stanje i utjecaje. EEA preporučuje da izgradnja sustava pokazatelja održivosti slijedi upravo taj obrazac te su sljedeće dvije liste pokazatelja u većoj (Eurostatova), odnosno nešto manjoj mjeri (TSG-ova) zasnovane upravo na DPSIR okviru i to na način da svaki pokazatelj jasno odgovara jednoj fazi DPSIR okvira.

Tablica 2. Eurostat: pokazatelji održivosti turizma
Ukupan broj kreveta u hotelima i sličnim smještajnim objektima na 1.000 lokalnih stanovnika
Postotak broja putovanja (dolazaka turista i izleta) po vrstama prijevoza
Udio zaposlenih u turizmu u ukupnom broju zaposlenih osoba
Udio izdataka kućanstava za turizam u ukupnoj osobnoj potrošnji
Udio turizma u BDP-u
Ukupan broj noćenja turista u svim vrstama smještaja
Emisija CO ₂ iz energije koju troše turistički objekti
Udio potrošnje vode turista po osobi u jednom danu u ukupnoj potrošnji vode po osobi u jednom danu
Udio turizmom generiranog smeća u ukupnoj količini stvorenog smeća
Udio turizmom generiranog obujma ispuštenih otpadnih voda iz domaćinstva u ukupnom obujmu ispuštenih otpadnih voda
Udio teritorijalne površine namijenjene specifičnim aktivnostima za odmor i razonodu (npr. marine i golf igrališta) u ukupnoj teritorijalnoj površini
Udio teritorijalne površine pokrivene šumom i drvećem u ukupnoj teritorijalnoj površini
Udio zaštićene zemljane i vodene površine u teritorijalnoj površini
Postotak turista koji su izloženi buci u hotelima i sličnim smještajnim objektima
Kvaliteta vode za kupanje kao postotak vodene površine namijenjene za kupanje koja zadovoljava priznate standarde u ukupnoj vodenoj površini namijenjenoj za kupanje
Udio turizmom generiranog obujma zbrinutih otpadnih voda u ukupnom obujmu zbrinutih otpadnih voda u pogonima za zbrinjavanje otpadnih voda iz domaćinstva
Postotak turističkih poduzeća koja sudjeluju u priznatim programima zaštite okoliša
Ukupni izdaci namijenjeni održavanju i restauraciji kulturne i povijesne baštine
Postotak ekološki certificiranih turističkih objekata
Postojanje procesa planiranja uporabe zemljišta i razvoja, koji se osobito odnosi na turizam

Izvor: Eurostat (2006a, 2006b).

Tablica 3. TSG: pokazatelji održivosti turizma		
Osnovni pokazatelj(i)	Predmet ocjenjivanja	Način prikupljanja podataka
Ukupan broj dolazaka ili noćenja po mjesecima	Intenzitet turizma i sezonalnosti	Izveštaji vlasnika smještajnih objekata
Ukupan broj jednodnevnih posjetitelja godišnje ili po mjesecima	Intenzitet turizma i sezonalnosti	Prebrojavanje i anketiranje posjetitelja na dolaznim punktovima, odnosno ključnim mjestima zadržavanja turista
Ukupan broj ležajeva (po vrstama smještaja)	Turistički kapacitet i baza za izračun intenziteta	Postojeći izvještaji, odnosno redovita provjera
Prosječni godišnji postotak popunjenosti ležajeva i soba	Poslovanje turističkih poduzeća i baza za izračun intenziteta	Izveštaji poduzeća ili anketa
Prosječna potrošnja po posjetitelju	Ekonomski povrat od turizma	Anketa posjetitelja
Postotak ležajeva dostupnih cijele godine	Sezonalnost	Postojeći izvještaji, odnosno redovita provjera ili anketa
Omjer prosječne popunjenosti (ili ukupnog broja noćenja) tijekom najviše i najmanje popunjena tri mjeseca u godini	Sezonalnost	Izveštaji poduzeća ili anketa
Ukupan broj ležajeva na 1.000 lokalnih stanovnika	Potencijalni nesrazmjer i pritisak na lokalnu zajednicu i resurse	Pokazatelj ukupnog broja ležajeva i demografska statistika
Omjer ukupnog broja turista i lokalnih stanovnika	Potencijalni nesrazmjer i pritisak na lokalnu zajednicu i resurse	Pokazatelji dolazaka i noćenja te demografska statistika
Prosječna duljina boravka	Vrijednost za lokalnu zajednicu u odnosu na utjecaj transporta	Anketa posjetitelja i poduzeća
Postotak posjetitelja koji dolaze prijevoznim sredstvima koja nisu osobni automobil ili zrakoplov	Trend promjene prijevoznog sredstva – učinak na emisiju ugljičnog dioksida	Anketa posjetitelja
Postotak sezonskih poslova u turizmu	Kvaliteta posla i sezonalnost	Anketa poduzeća
Prosječna nadnica po satu rada u turizmu u odnosu na nadnicu po satu rada u industriji	Kvaliteta posla	Anketa poduzeća i komparativni sektorski pokazatelji
Postotak lokalnih stanovnika koji su zadovoljni utjecajem turizma	Prihvaćenost turizma od strane lokalne zajednice i koristi od turizma	Anketa lokalnih stanovnika
Postotak poduzeća s priznatim ekocertifikatima	Postojanje čvrstog dokaza da je akcija u tijeku	Izveštaji programa izdavanja certifikata i/ili anketa poduzeća
Potrošnja vode (ukupna ili samo od turizma) – ukupno i u vrhu sezone	Racionalnost upotrebe resursa i utjecaj na lokalnu zajednicu	Mjerenje od strane lokalnih vlasti ili podaci dobiveni od poduzeća
Kvaliteta vode (morske i za piće)	Očuvanje prirode i atraktivnost okoliša za lokalne stanovnike i turiste	Redovita provjera vode
Količina razasutog smeća po odabranim mjestima	Atraktivnost okoliša za lokalne stanovnike i turiste	Opažanje i anketa posjetitelja i lokalnih stanovnika
Stanje okoliša odabranih mjesta	Oštećenost krajolika i bioraznolikosti	Opažanje i anketa posjetitelja i lokalnih stanovnika
Postotak teritorija vrijednog krajolika (npr. dužina obale) na kojem su izgrađeni građevinski objekti	Smanjenje atraktivnosti	Izveštaji o upotrebi zemljišta i opažanje
Postotak turističkih poduzeća koja sudjeluju u programima certificiranja kvalitete	Uključenost poduzeća, kvaliteta i konkurentnost	Izveštaji programa certificiranja kvalitete i ankete poduzeća
Postotak posjetitelja zadovoljnih općim iskustvom destinacije	Kvaliteta destinacije i zadovoljstvo posjetitelja	Anketa posjetitelja

Postotak turističkih poduzeća koja zadovoljavaju standarde za prihvat posjetitelja s posebnim potrebama	Mogućnost pružanja usluge posjetiteljima bez diskriminacije	Izveštaji inspekcija, odnosno anketa poduzeća
Prisutnost različitih dionika u upravljanju destinacijom	Uključenost u upravljanje destinacijom	Prisutnost/odsutnost u skladu s definicijom
Postotak poduzeća koja su uključena u lokalna turistička udruženja	Stupanj uključenosti privatnih poduzeća u upravljanje destinacijom	Izveštaji o članstvu
Postojanje službeno usvojene i provedene strategije održivosti turizma i akcijskog plana	Odlučnost u provođenju održivog upravljanja destinacijom	Postojanje/nepostojanje u skladu s definicijom

Izvor: TSG (2007).

Osim ovdje prikazanih metodologija i lista pokazatelja, postoje i drugi relativno značajni primjeri kao što su UN (2001), OECD (2003), EEA (2005), no budući da oni nisu primarno usmjereni na turizam, već općenito na održivi razvoj, ovdje nisu detaljno obrazloženi. Tri izložena primjera su najsveobuhvatnija i dostatna za stjecanje uvida u područje i problematiku pokazatelja održivosti turizma. Pritom svakako valja imati na umu da se uspostava sustava pokazatelja za mjerenje održivosti turizma može okarakterizirati kao vrlo složen zadatak, tim više što bi takav sustav s jedne strane trebao u što većoj mjeri obuhvatiti multidimenzionalnu prirodu održivog razvoja (Blackstock et al., 2006a, 2006b, 2006c), dok bi s druge strane u praksi trebao biti primjenjiv te pouzdan i učinkovit.

3. Analiza trenutnog stanja i mogućnosti uspostave sustava pokazatelja održivosti turizma u Hrvatskoj

Osim određenih parcijalnih pokušaja u sklopu različitih stručnih studija koje su naručile regionalne i lokalne turističke zajednice, najznačajniju je inicijativu za uspostavu cjelovitog sustava pokazatelja održivosti turizma na nacionalnoj razini poduzela Agencija za zaštitu okoliša (AZO), čiji su stručnjaci u suradnji s vanjskim suradnicima izradili studiju pod nazivom «Konačni nacrt nacionalne liste pokazatelja (NLP)». U kontekstu razvoja sveobuhvatnog sustava pokazatelja za praćenje stanja okoliša u Hrvatskoj predložili su i listu pokazatelja za, kako navode, tematsko područje turizma. U daljnjem tekstu slijedi pregled te liste pokazatelja s analizom postojećih

statističkih izvora u Hrvatskoj kako bi se moglo utvrditi koliko su postojeći podaci dostatni da se po uzoru na metodologije, odnosno primjere iz prethodnog dijela rada uspostavi sustav pokazatelja održivosti turizma za Hrvatsku.

Agencija za zaštitu okoliša je 2009. godine izradila završnu verziju nacionalne liste od 266 pokazatelja razvrstanih u 15 tematskih područja s ciljem praćenja stanja i promjena okoliša u Hrvatskoj. Metodologija definiranja tih pokazatelja uvelike se oslanja na DPSIR okvir Europske agencije za okoliš, a među 15 tematskih područja nalazi se i područje turizma. Predloženi pokazatelji za područje turizma su:

1. Dolasci turista (s potpokazateljem Dolasci turista po km² te vezanim pokazateljima Noćenja turista i Turistički intenzitet);
2. Noćenja turista, uključujući noćenja u vikendicama (s potpokazateljima Noćenja turista po stanovniku i Noćenja turista po km² te vezanim pokazateljem Noćenja turista prema vrstama smještajnih objekata i njihova iskorištenost);
3. Udio turista na kružnim brodskim putovanjima («kruzerima»);
4. Broj posjetitelja u nacionalnim parkovima (s vezanim pokazateljem Broj posjetitelja u zaštićenim područjima);
5. Intenzitet turizma (s potpokazateljima Noćenja turista prema vrstama smještajnih objekata i njihova iskorištenost, Broj postelja na 1.000 stanovnika, Broj postelja po km² te Udio broja postelja obalnih županija u ukupnom broju postelja);
6. Turizam i prostor (s vezanim pokazateljima Noćenja turista prema vrstama smještajnih objekata i njihova iskorištenost, Broj postelja na 1.000 stanovnika i Broj postelja po km²);
7. Turistička potrošnja kao dio osobne potrošnje (kućanstva);
8. Osobna turistička potrošnja;
9. Gospodarski učinci turizma – direktni i indirektni (s vezanim pokazateljima Turistička potrošnja kao dio osobne potrošnje i Osobna turistička potrošnja);

10. Korištenje vode u turizmu (s vezanim pokazateljima Korištenje vode prema namjeni, Zalihe slatke vode, Ukupno iscrpljena voda i Ukupne akumulacije);
11. Proizvodnja otpada u stacionarnom turizmu (s vezanim pokazateljima Ukupna količina proizvedenog otpada te Količina proizvedenog komunalnog otpada).

Valja istaknuti da u dokumentu AZO-a neki od pokazatelja nisu jasno definirani. Također se može ustvrditi da predložena lista pokazatelja ne pokriva ravnomjerno i u potpunosti sve tri dimenzije održivosti turizma. Zbog svega toga se predložena lista pokazatelja ne može smatrati konzistentnim i apsolutno efektivnim sustavom za ocjenu i praćenje održivosti turizma, već bi je prije trebalo shvatiti kao prijedlog mogućih pokazatelja. Ipak, ova inicijativa predstavlja vrijedan pokušaj uspostave sustava pokazatelja održivosti turizma te može poslužiti kao temelj za daljnji razvoj sustava pokazatelja održivosti turizma u Hrvatskoj.

Najvažniji izvor statističkih podataka u Hrvatskoj su baze podataka i publikacije Državnog zavoda za statistiku (DZS). Za područje turizma važne podatke također prikupljaju Institut za turizam, Hrvatska narodna banka, Financijska agencija, različita udruženja, trgovačka društva te razne druge organizacije i institucije (Ivandić i Marušić, 2009). Za potrebe ovog rada odabrana su i detaljnije analizirana dva najvažnija izvora podataka koji sadrže većinu podataka relevantnih za uspostavu sustava pokazatelja održivosti turizma sukladno prethodno prikazanim metodologijama i primjerima. To su prije svega publikacije DZS-a te istraživanja *TOMAS Ljeto: Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj*, koja provodi Institut za turizam.

DZS podatke objavljuje u svojim periodičnim publikacijama. Organizirani su u 15 tematskih cjelina, a najvažnije publikacije su: *Statistički ljetopis*, *Mjesečna statistička izvješća*, *Statističke informacije*, *Priopćenja* te *Statistička izvješća* (Državni zavod za statistiku, 2009a).

Sukladno prikazanim metodologijama i primjerima pokazatelja održivosti turizma, a za potrebe buduće izrade sustava pokazatelja održivosti turizma u Hrvatskoj, u publikacijama DZS-a trenutno se mogu pronaći podaci navedeni u tablici 4.

Tablica 4. Podaci DZS-a relevantni za održivost turizma	
Podatak	Vremensko-prostorna razina agregacije
Ukupan broj stanovnika	Godina, država, županija, grad, općina, naselje
Dolasci turista	Godina, mjesec, država, županija, grad, općina
Noćenja turista	Godina, mjesec, država, županija, grad, općina
Smještajni kapacitet – broj soba	Godina, država, županija, grad, općina (samo obalni gradovi i općine)
Smještajni kapacitet – broj postelja	Godina, država, regija, županija, grad, općina
Popunjenost smještajnog kapaciteta – sobe	Godina, mjesec, država
Popunjenost smještajnog kapaciteta – postelje	Godina, mjesec, država
Izdaci kućanstva za potrošnju (koji se mogu pripisati turizmu)	Godina, država
Poslovni subjekti koji se bave djelatnošću pružanja smještaja te pripreme i posluživanja hrane	Godina, tromjesečje, država, županija
Ukupan broj zaposlenih	Godina, mjesec, država, županija (samo godišnji podaci)
Broj zaposlenih u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i posluživanja hrane	Godina, mjesec, država, županija (samo godišnji podaci)
Prosječne mjesečne isplaćene neto plaće	Godina, mjesec, država, županija (samo godišnji podaci)
Prosječne mjesečne isplaćene neto plaće zaposlenih u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i posluživanja hrane	Godina, mjesec, država, županija (samo godišnji podaci)
Prosječne mjesečne isplaćene plaće po satu zaposlenih u pravnim osobama (ukupno)	Godina, mjesec, država
Prosječne mjesečne isplaćene plaće po satu zaposlenih u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i posluživanja hrane	Godina, mjesec, država
Ukupna teritorijalna površina	Godina, država, županija
Površine šuma	Godina, država
Površina obalnog mora	Godina, država
Potrošnja energije (ukupna količina)	Godina, država
Potrošnja energije iz obnovljivih izvora (ukupna količina)	Godina, država
Zaštićena područja prirode (broj i površina)	Godina, država
Investicije u zaštitu okoliša	Godina, država, županija
Tekući izdaci za zaštitu okoliša	Godina, država, županija
Rezultati ispitivanja kakvoće mora na plažama	Godina, država, županija
Isporučena voda iz javnog vodovoda (ukupna količina)	Godina, država
Otpadne vode (ukupna količina)	Godina, država
Pročišćene otpadne vode (ukupna količina)	Godina, država
Ispuštene otpadne vode (ukupna količina)	Godina, država

Izvor: Državni zavod za statistiku.

Institut za turizam od 1987. godine kontinuirano provodi istraživanja pod nazivom *TOMAS Ljeto* koja obuhvaćaju različita obilježja putovanja i boravka turista u Hrvatskoj za vrijeme ljeta. Sam naziv *TOMAS*, koji označava korištenu metodologiju, potječe od istraživanja pod naslovom *Touristisches Marktforschungssystem Schweiz*, izvorno provedenog u Švicarskoj (Čorak i Marušić, 2009). Osnovna metoda tog istraživanja je osobni intervju na uzorku od približno 5.000 ispitanika anketiranih u 86 mjesta u sedam obalnih županija. Do sada je istraživanje *TOMAS Ljeto* provedeno osam puta (1987., 1989., 1994., 1997., 2001., 2004., 2007. te 2010. godine), a osnovna obilježja turističke potražnje koja su njime obuhvaćena su sociodemografski profil turista, motivacija za dolazak, obilježja putovanja, obilježja boravka u destinaciji, zadovoljstvo ponudom te potrošnja turista. Podaci se objavljuju u istoimenoj publikaciji koju izdaje Institut za turizam.

U publikaciji *TOMAS Ljeto* se za potrebe uspostave sustava pokazatelja održivosti turizma trenutno mogu pronaći podaci prikazani u tablici 5. Svi podaci su na godišnjoj razini, a prikazani su za svaku od sedam obalnih županija posebno te zajedno za svih sedam županija¹.

Tablica 5. Podaci relevantni za održivost turizma koji se objavljuju u publikacijama TOMAS Ljeto	
Podatak	Komentar
Učestalost dolaska	Postotak turista u prvom, drugom, trećem posjetu ili više istom mjestu/istom objektu
Prijevozno sredstvo	Vrsta prijevoza kojom turisti dolaze u destinaciju (postotna razdioba po vrstama prijevoznih sredstava)
Stupanj zadovoljstva turista	Na temelju skale od 1 do 5 turisti pojedinačno ocjenjuju tridesetak elemenata turističke ponude destinacije
Duljina boravka u turističkom mjestu	Ukupan broj noćenja po boravku u destinaciji (podatak je prikazan samo na ukupnoj razini za svih sedam županija zajedno)
Prosječna potrošnja na turističkom putovanju po osobi	U eurima, raščlanjeno i po pojedinim troškovnim komponentama
Prosječna dnevna potrošnja turista u destinaciji	U eurima

Izvor: Čorak et al. (2008).

¹ Osim istraživanja *TOMAS Ljeto*, Institut za turizam također periodički provodi istraživanja *TOMAS Nautika* i *TOMAS Zagreb*, a do sada su samo jednom provedena istraživanja *TOMAS Tranzit*, *TOMAS Međunarodna brodska* i *kružna putovanja*, *TOMAS Nacionalni parkovi* i *parkovi prirode* te *TOMAS Kulturni turizam*. Osnova metodologija i ciljevi u tim istraživanjima su u velikoj mjeri slični metodologiji i ciljevima istraživanja *TOMAS Ljeto* te zbog toga ovdje nisu posebno razmatrani.

Na kraju ovog dijela rada valja istaknuti da ovdje analizirani izvori podataka čine, iako najveći, ipak samo dio ukupnih izvora podataka koji mogu biti korisni u izgradnji sustava pokazatelja održivosti turizma. Naime, korisni se podaci također mogu pronaći u publikacijama Agencije za zaštitu okoliša te Ministarstva zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva. To se posebno odnosi na podatke vezane uz kakvoću zraka i morske vode, čistoću plaža, količinu krutog otpada te emisiju ugljičnog dioksida (CO₂). U publikacijama spomenutog ministarstva se također mogu pronaći korisni podaci vezani uz problematiku planiranja upotrebe zemljišta. Valja spomenuti da se korisni podaci mogu naći i u brojnim stručnim studijama i analizama različitih autora. Ti izvori u ovom radu nisu analizirani jer najčešće pružaju podatke samo za jednu godinu te se zbog toga određena pojava relevantna za održivost turizma na osnovi tih izvora ne može periodički i sustavno pratiti. Sve bi te izvore podataka valjalo identificirati i uzeti u obzir prilikom pokušaja uspostave sustava pokazatelja održivosti turizma u Hrvatskoj.

4. Preporuke za uspostavu sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj

Iako je na osnovi prethodne analize očito da postoje određeni aspekti održivosti turizma koji postojećim podacima nisu primjereno pokriveni te da podaci nisu dostupni za sve hijerarhijske razine administrativnog ustroja (tu se prije svega misli na razinu nižu od županijske), kao ni za sve administrativne jedinice na istoj hijerarhijskoj razini (podaci iz istraživanja *TOMAS Ljeto* odnose se samo na obalne županije), može se ustvrditi da kritična masa podataka potrebnih za razvoj jednog eksperimentalnog sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj ipak postoji. To posebno vrijedi u slučaju razvoja sustava pokazatelja na nacionalnoj razini, odnosno za državu u cijelosti, budući da se svi identificirani podaci na državnoj razini prikupljaju gotovo bez iznimke. Ta tvrdnja se također može ocijeniti valjanom u slučaju razvoja sustava pokazatelja na regionalnoj, tj. županijskoj razini, gdje bi takav pothvat uz određene korekcije i dopune postojećih podataka također bio moguć.

Za potpuni uspjeh određene bi podatke trebalo početi prikupljati na svim hijerarhijskim razinama administrativnog ustroja te zakonski propisati prikupljanje dodatnih podataka, što je bila i sugestija ranije spomenute inicijative Agencije za zaštitu okoliša.

Govori li se pak o tome koje bi odlike trebao imati sustav pokazatelja održivosti turizma, kako u Hrvatskoj tako i općenito, nikako ne treba smetnuti s uma određene nedostatke koji se u različitim primjerima iz prakse pojavljuju kao posljedica jaza između akademskog pristupa i konkretnog djelovanja državnih i međunarodnih institucija (Ceron i Dubois, 2003), tj. jaza između teoretskih razmatranja i praktične primjene. Najčešći nedostaci sustava pokazatelja su trivijalnost i nerealističnost pokazatelja, nemogućnost njihove implementacije te njihova nepreciznost i nemogućnost kvantifikacije (Ceron i Dubois, 2003). Jedan od glavnih uzroka tih nedostataka je loše definiranje samog koncepta održivosti turizma, što je pak posljedica nekritičkog i nedovoljno prilagođenog preuzimanja tog pojma iz općenite literature o održivom razvoju (Liu, 2003).

Uzimajući u obzir sve navedeno, može se ustvrditi da postoje četiri karakteristike koje pokazatelji trebaju imati da bi sustav pokazatelja održivosti turizma bio konzistentan i efektivan: dobar pokazatelj bi, dakle, trebao biti intuitivan, izračunljiv te prostorno i vremenski komparabilan.

Prva karakteristika proizlazi iz tvrdnje da bi dobar pokazatelj trebao nedvosmisleno ukazivati na koji se točno aspekt, odnosno dimenziju održivosti turizma odnosi. Druga karakteristika odnosi se na tvrdnju da bi dobar pokazatelj informaciju koju nastoji pružiti trebao dati u obliku eksplicitne, po mogućnosti brojčane vrijednosti. Treća karakteristika vezana je uz tvrdnju da bi dobar pokazatelj trebao biti usporediv između različitih jedinica iste hijerarhijske razine administrativnog ustroja, što znači da bi, primjerice, vrijednost pokazatelja izračunata za jednu regiju neke države trebala biti usporediva s vrijednošću istog pokazatelja izračunatom za drugu regiju te iste ili neke druge države. I na kraju, četvrta karakteristika odnosi se na tvrdnju da bi dobar pokazatelj morao omogućiti praćenje promjene stanja u vremenu, što u krajnjoj liniji znači da bi dobar pokazatelj trebao

služiti kao svojevrsni alat za kontinuirano praćenje održivosti turizma u nekoj destinaciji.

Blancas et al. (2010) prezentiraju sustav pokazatelja za ocjenu održivosti turizma u španjolskim obalnim destinacijama zajedno s rezultatima njegove primjene. Taj se primjer izdvaja iz nekoliko razloga. Autori pokazatelje odabiru na temelju jasnih i unaprijed definiranih kriterija te odabiru dovoljan broj pokazatelja da bi se potpuno i konzistentno pokrila sva tri aspekta održivosti turizma. Za grupiranje pokazatelja po važnosti i njihovo kombiniranje u jedinstveni sintetički indeks autori koriste egzaktnu, kvantitativnu metodu multivarijatne analize – analizu glavnih komponenata (*principal components analysis*), što predstavlja najbolju moguću opciju u slučaju kada nije moguće provesti opsežnije i financijski zahtjevnije istraživanje u kojem bi zajedno sa stručnjacima sudjelovali i predstavnici lokalne zajednice. I na kraju, autori potpuno transparentno, broičano i grafički prikazuju rezultate primjene sustava pokazatelja održivosti turizma na skupini španjolskih obalnih destinacija i to na način koji omogućuje njihovu međusobnu komparaciju prema stupnju održivosti turizma.

Prilikom uspostave sustava pokazatelja održivosti turizma u Hrvatskoj, bez obzira na to je li riječ o nacionalnoj, regionalnoj ili lokalnoj razini, svakako bi valjalo uzeti u obzir sve prethodno navedeno s posebnim naglaskom na prikazani primjer kao reprezentativan slučaj dobre prakse koju bi valjalo uvažiti i u što većoj mjeri kritički primijeniti prilikom bilo kakvog pokušaja razvoja sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj.

5. Zaključna razmatranja

Relativno značajan udio turizma u hrvatskom bruto domaćem proizvodu na srednji i dugi rok implicira potencijalne prilike, ali i prijatnje. Da bi turizam kao podsustav ukupnog gospodarstva u budućnosti bio snažna potpora ukupnom razvitku zemlje, njegov daljnji razvoj neminovno mora biti usklađen s postulatima održivosti.

S obzirom na to da je za djelotvorno upravljanje razvojem u smjeru održivosti neophodna detaljna informacijska podloga koja će biti od velike pomoći donosiocima odluka, cilj ovoga rada je bio analizirati mogućnosti uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj. Koristi od takvog informacijskog sustava bile bi sljedeće:

- Omogućio bi uvid u stupanj održivosti turizma na razini države i/ili pojedinih destinacija, koji bi ukazivao na područja održivosti (ekološka, ekonomska i društvena) koja se ističu u pozitivnom i negativnom smislu. Mogle bi se identificirati destinacije s najboljom i/ili najlošijom praksom te usporediti s ostalim promatranim destinacijama unutar države (tzv. nacionalni *benchmarking*). Odabirom metodologije koja bi bila kompatibilna s relevantnim destinacijama u inozemstvu, omogućio bi se i međunarodni *benchmarking* cjelokupne države i/ili pojedinih njenih regija/destinacija.
- Ukazivao bi na moguće snage/prilike te slabosti/prijetnje, što bi olakšalo donošenje odluka u području turističko-razvojne politike. S obzirom na očekivani skori ulazak Hrvatske u EU, važnost sustavne informacijske osnove o održivosti turizma ogledat će se i u okviru eventualne zajedničke europske turističke politike.
- Potpomogao bi izradu konkretnih instrumenata koji bi bili u funkciji upravljanja održivim razvojem turizma. Prije svega se to odnosi na (i) dokumente prostornog uređenja i zakonodavstvo vezano uz očuvanje okoliša (ekološka i društvena održivost); (ii) strateške dokumente općeg gospodarskog razvoja RH, kao krovne strategije razvoja turizma, i specifične turističko-razvojne strategije (ekonomska i društvena održivost) te (iii) zakone, pravilnike, inicijative i aktivnosti za očuvanje lokalnog i/ili regionalnog identiteta destinacija te općenito kvalitete života lokalnog stanovništva (društvena održivost).
- Omogućio bi sustavno i kontinuirano praćenje razine održivosti kroz vrijeme, a shodno tome i evaluaciju poduzetih mjera i aktivnosti te očekivanih i neočekivanih događaja koji posredno i neposredno utječu na održivost turizma.

Na osnovi pregleda najznačajnijih međunarodnih metodologija za razvoj sustava za ocjenu i praćenje održivosti turizma te analize raspoloživosti relevantnih podataka u službenoj statistici, može se zaključiti da postojeća podatkovna osnova nije savršena, ali je dostatna za uspostavu eksperimentalnog sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma. Nedostaci se ogledaju u i) neadekvatnoj pokrivenosti određenih aspekata održivosti; ii) nedostupnosti podataka za sve razine teritorijalno-administrativnog ustroja (prije svega niže od županijskih) te iii) nedostupnosti podataka za sve jedinice iste razine teritorijalno-administrativnog ustroja (primjerice, podaci istraživanja *TOMAS Ljeto* pokrivaju samo obalne županije). Shodno tome, kvaliteta podatkovne osnove za uspostavu sustava pokazatelja održivosti turizma mogla bi se značajno unaprijediti prikupljanjem podataka na svim razinama administrativno-teritorijalnog ustroja te donošenjem zakona koji bi propisali prikupljanje dodatnih podataka relevantnih za ocjenjivanje određenih kategorija održivosti. Trenutno je najizvedivija uspostava sustava pokazatelja održivosti turizma na razini cjelokupne države i na razini županija, a analiza, preporuke i smjernice dane u ovom radu mogu poslužiti kao polazište za realizaciju takvog sustava u praksi.

Literatura

Agencija za zaštitu okoliša, 2009, "Konačni nacrt nacionalne liste pokazatelja (NLP) 2009.", <http://www.azo.hr/NacionalnaListaPokazateljaNLP> (pristupljeno 07. prosinca 2010.).

Blackstock, Kirsty, James Scott, Vicki White i Gillian McCrum, 2006a, "Indicators and Sustainable Tourism: Literature Review", Aberdeen: The Macaulay Institute, <http://www.macaulay.ac.uk/ruralsustainability/LiteratureReview.pdf> (pristupljeno 18. srpnja 2011.).

Blackstock, Kirsty, James Scott, Vicki White i Gillian McCrum, 2006b, "Indicators and Sustainable Tourism: Summary of Interview Findings", Aberdeen: The Macaulay Institute, <http://www.macaulay.ac.uk/ruralsustainability/SummaryofInterviewFindings.pdf> (pristupljeno 18. srpnja 2011.).

Državni zavod za statistiku, 2010a, *Kalendar objavljivanja statističkih podataka za 2011.*, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010b, *Mjesečno statističko izvješće*, br. 10, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010c, *Statističke informacije 2010.*, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010d, *"Turizam u 2009."*, *Statistička izvješća*, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010e, *"Turizam u primorskim gradovima i općinama u 2009."*, *Statistička izvješća*, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010f, *"Zaposlenost i plaće u 2009."*, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010g, *"Turizam u listopadu 2010."*, *Priopćenje*, br. 4.4.1/10, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010h, *"Anketa o potrošnji kućanstava"*, *Priopćenje*, br. 14.1.1., Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010i, *"Broj i struktura poslovnih subjekata u rujnu 2010."*, *Priopćenje*, br. 11.1.1/3., Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010j, *"Broj i struktura poslovnih subjekata, po županijama"*, *Priopćenje*, br. 11.1.2/1., Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010k, *"Zaposleni prema djelatnostima u listopadu 2010."*, *Priopćenje*, br. 9.2.1/10. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Državni zavod za statistiku, 2010l, *"Prosječne mjesečne isplaćene plaće po satu zaposlenih u pravnim osobama za rujan 2010."*, *Priopćenje*, br. 9.1.6/9., Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Liu, Zhenhua, 2003, "Sustainable Tourism Development: A Critique", *Journal of Sustainable Tourism*, 11(6), str. 459–475.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), 2003, "OECD Environmental Indicators – Development, Measurement, and Use", Paris: OECD, <http://www.oecd.org/dataoecd/7/47/24993546.pdf> (pristupljeno 18. srpnja 2011.).

TSG (Tourism Sustainability Group), 2007, "Action for More Sustainable European Tourism", Bruxelles, Luxembourg: Tourism Sustainability Group, http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=237 (pristupljeno 18. srpnja, 2011.).

UN (United Nations), 2001, *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, New York, NY: United Nations.

UNWTO (United Nations World Tourism Organization), 1996, *What Tourism Managers Need to Know: A Practical Guide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism*, Madrid: World Tourism Organization.

UNWTO (United Nations World Tourism Organization), 1998, *Guide for local authorities on developing sustainable tourism*, Madrid: World Tourism Organization.

UNWTO (United Nations World Tourism Organization), 2004, *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook*, Madrid: World Tourism Organization.

Wall, Geoffrey, 1996, "Is Ecotourism Sustainable?", *Environmental Management*, 2(3/4), str. 207-216.

WCED (World Commission on Environment and Development), 1987, *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press.